

DOI 10.35423/2078-8142.2026.1.1.8
УДК 27-67:271.22(477)"20/21"

М. М. Лагодич,
кандидат наук з богослов'я, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна
e-mail: m.lahodych@chnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-0948>

ОСОБЛИВОСТІ КАНОНІЧНОГО УСТРОЮ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ: ІСТОРИКО-КАНОНІЧНИЙ АНАЛІЗ

***Анотація.** У пропонуваній статті досліджено, яким чином канонічний устрій Православних Церков змінювався під впливом суспільних і політичних потрясінь ХХ–ХХІ століть. Автор доводить, що канонічний порядок – це аж ніяк не суто «технічна» чи бюрократична оболонка церковного управління; навпаки, він нерозривно вплетений у тканину еклезіологічної самосвідомості кожної помісної спільноти і гостро реагує на будь-які зміни в навколишньому політичному та культурному середовищі. Головне завдання, яке ставить перед собою дослідник, полягає в тому, щоб виявити ті глибинні структурні засади православної канонічної традиції, що зберігають свою дієвість навіть за радикальних історичних зламів, і разом з тим описати основні моделі церковної організації – імперську, національно-державну та діаспорну, – завдяки яким стає зрозумілішим досвід конкретних помісних Церков, насамперед Церкви в Україні. У методологічному плані робота побудована на поєднанні історико-канонічного та порівняльно-правового підходів, збагачених герменевтичною перспективою. Автор залучив до аналізу широке коло джерел – томоси, церковні статuti, рішення соборів і синодів, а також богословські та релігієзнавчі праці різних періодів, – що дало змогу виокремити те стійке змістове ядро канонічного устрою, яке тримається на принципах територіальності, соборності та певної форми «першості». У статті*

показано, що кожен із названих принципів набував цілком відмінних організаційних форм залежно від того, в якому історичному середовищі він діяв – чи то у візантійському світі з його симфонією влад, чи в умовах розпаду імперій, чи вже у сучасну добу, позначену тим, що дослідники дедалі частіше називають «глобальною» реальністю. Водночас, аналіз матеріалу переконливо засвідчив, що надання та визнання автокефалії ніколи не відбувалося як замкнута внутрішньоцерковна процедура – щоразу за цим стояла багатопланова гра інтересів, у якій брали участь і церковні ієрархії, і органи державної влади, і ширше міжправославне середовище. Окреме й досить значне місце у дослідженні посідає українська церковна ситуація: автор розглядає її як своєрідне випробувальне поле, на якому канонічні норми та інститути перевіряються на міцність одразу кількома чинниками – триваючою війною, болісним виходом із колоніальної спадщини та запеклим суперництвом юрисдикцій за пастирський вплив. У підсумку автор відстоює думку, що нинішня турбулентність у відносинах між православними Церквами є свідченням не стільки «краху» канонічної традиції як такої, скільки гострої потреби заново осмислити її зміст – так, щоб повага до історичної тягlosti не заступала чутливості до тих вимог, які ставить перед церковною спільнотою сучасний світ: захисту людської гідності, права на вільне сповідання віри та прозорих засад суспільного врядування. Що ж до перспектив подальших студій, то вони вбачаються передусім у ретельнішому порівняльному дослідженні місцевих різновидів канонічного устрою та у виробленні такого аналітичного апарату, який не зводив би складну еkleзіологічну реальність до аргументів політичної вигоди чи управлінської ефективності.

Ключові слова: канонічний устрій Православних Церков, автокефалія, соборність, канонічна територія, Церква-матір, всеправославний порядок.

Mykola Lahodych,
PhD in Theology, PhD in History, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Cultural Studies,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Chernivtsi, Ukraine
e-mail: m.lahodych@chnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-0948>

FEATURES OF THE CANONICAL ORDER OF ORTHODOX CHURCHES: A HISTORICAL AND CANONICAL ANALYSIS

Abstract. *The article offers a historical and canonical analysis of the distinctive features of the canonical order of the Orthodox Churches in the context of the transformations of the twentieth and twenty-first centuries. It shows that canonical order is not a neutral “technical” superstructure, but one of the key dimensions of ecclesiological identity, which responds sensitively to shifts in the political and cultural environment. The aim of the present study is to reconstruct the structural invariants of the Orthodox canonical tradition and to identify typical models of church organization (imperial, national-state, diasporic), through the prism of which the experience of particular autocephalous Churches is interpreted, including the Ukrainian one. Methodologically, the author relies on historical-canonical and comparative-legal analysis, supplemented by hermeneutic reading of the sources. Working through patriarchal tomoi, church statutes, conciliar and synodal decisions, historical ecclesiastical documents, and modern theological and religious-studies literature, the study identifies a relatively stable core of canonical order rooted in three recurring principles: territoriality, conciliarity, and a certain understanding of primacy. Particular attention is paid to the Ukrainian ecclesiastical space, viewed here as a laboratory where canonical order is being reconsidered amid war, postcolonial shifts, and competing jurisdictional claims. The article concludes that contemporary crises of the pan-Orthodox order reveal not so much the “failure” of the canonical tradition as the need for its hermeneutic renewal – one capable of combining historical continuity with sensitivity to the challenges of human rights, religious freedom, and democratic governance. Prospects for further research are seen in deepening the comparative analysis of local models of canonical order and in developing conceptual frameworks that make it possible to avoid reducing ecclesiology to political expediency or administrative efficiency.*

Keywords: *canonical order of the Orthodox Churches, autocephaly, conciliarity, canonical territory, Mother Church, pan-Orthodox order.*

Вступ. Дослідження спирається на переконання, що канонічний устрій Православних Церков ніколи не зводився до простої «юридичної надбудови» над богослов'ям, а завжди був і залишається одним із тих шляхів, якими православна еклезіологія осмислює й виражає себе в конкретних історичних обставинах. З одного боку, його засадничі принципи кристалізуються у канонах Вселенських і Помісних Соборів, томосах про автокефалію, статутах та синодальних рішеннях, а з іншого – конкретні форми інституційної організації завжди залежать від культурного, політичного й геополітичного контекстів, у яких живуть ті чи інші помісні Церкви. У сучасну добу, позначену як глобалізаційними процесами, так і війнами, анексіями та гібридними формами впливу, канонічний устрій Православних Церков стає не лише внутрішньоцерковною справою, а й важливим чинником міждержавної та міжцивілізаційної взаємодії [1; 6; 10; 18; 20]. Як слушно відзначається в цьому контексті, «Однією з головних проблем, що сьогодні зачіпає інтереси всіх церковних організацій, є високий рівень політизації релігії. Церква стала інструментом впливу держави або окремих політичних груп на народ» [14, с. 33].

Український контекст наочно демонструє, що проблема канонічного устрою не зводиться до технічного питання «юрисдикцій», а торкається фундаментальних питань легітимності, церковної ідентичності та історичної пам'яті. Тривале співіснування кількох православних юрисдикцій, напружена історія стосунків із Константинопольським і Московським Патріархатами, процес становлення автокефальної Православної Церкви України, закріплений томосом 2019 р. [3; 8; 10; 11; 15; 20], виявили цілий комплекс історико-канонічних проблем: від суперечок щодо критеріїв автокефалії до різних моделей реалізації принципу соборності, від конкуренції «материнських Церков» до нових форматів міжправославних конфліктів [1; 5; 6; 7].

У ширшому, всеправославному вимірі дискусії довкола автокефалії, статусу «регіональної Церкви», меж юрисдикцій і «канонічних територій» свідчать про напружений пошук балансу між

давньою традицією «*τάξις*» і сучасними політичними реаліями [9; 12; 13; 18; 19]. Як справедливо відзначають у літературі, «Православні Церкви «не виробили спільної позиції щодо надання автокефалії» [15, с. 140]. З одного боку, у науковій літературі послідовно підкреслюється значення історичних моделей взаємодії між імперською владою й церковною структурою, як-от у візантійському контексті чи в міжвоєнній історії Румунської Православної Церкви [14; 18], з іншого боку, новітні дослідження наголошують на тому, що сама категорія автокефалії потребує переосмислення з огляду на появу транснаціональних православних спільнот і глобальних мереж впливу [12; 13; 15].

Актуальність дослідження. Таким чином, важливість означеного дослідження зумовлена принаймні трьома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, триває інтенсивна трансформація канонічної мапи світового православ'я, пов'язана з новими автокефаліями, переглядом меж канонічних територій та конфліктами між помісними Церквами [7; 9; 12; 19]. По-друге, у межах православної богословської думки формується новий критичний погляд на історичні моделі церковної організації та на їхню здатність адекватно відповідати на виклики сучасності [11; 16; 18]. По-третє, на українському ґрунті питання канонічного устрою безпосередньо пов'язане з проблематикою релігійної свободи, національної безпеки та постколоніального переосмислення церковно-державних стосунків [1; 6; 20].

Відтак, загальна проблема, що постає перед сучасною наукою, полягає у потребі системного історико-канонічного аналізу особливостей канонічного устрою Православних Церков, який, з одного боку, враховував би багатоманітність локальних контекстів, а з іншого – дозволяв виявити структурні константи православної канонічної традиції. Саме ця подвійна перспектива – історична та системно-канонічна – і є рамкою запропонованого дослідження.

Стан дослідження проблеми. Корпус сучасних досліджень, дотичних до проблематики канонічного устрою Православних Церков, вирізняється виразною багатомовністю та методологі-

чною строкатістю. Умовно його можна поділити на кілька взаємопов'язаних блоків, кожен з яких висвітлює певний аспект означеної проблеми, але водночас залишає низку «білих плям», що й актуалізує потребу в узагальнювальному історико-канонічному аналізі.

Перший блок становлять українські історико-церковні та релігієзнавчі праці, в яких відображено як динаміку інституційного розвитку православ'я в Україні, так і специфіку канонічних аргументацій, що застосовувалися різними суб'єктами церковного поля. Дослідження В. Войналовича присвячені сучасному українському православ'ю як простору взаємодії давніх і нових викликів, де канонічний статус юрисдикцій переплітається з політичними й ідентифікаційними вимірами [1]. Робота Ю. Демедюка, своєю чергою, дає можливість реконструювати інституційний розвиток і канонічний статус Православної Церкви в першій половині ХХ ст., тобто в добу, коли формуються ключові моделі взаємин між Церквою, державою й нацією [2]. Важливим компендіумом внутрішньої канонічної аргументації є праця нині митрополита ПЦУ Олександра Драбинка, де аналізується, чому певні церковні групи в українському контексті отримували ярлик «неканонічних» і як саме цей ярлик обґрунтовувався на рівні посилань на давні й нові канони [3].

До цього самого блоку належать історико-канонічні документи та аналітичні матеріали, присвячені українському церковному простору. Історико-канонічна декларація Київського Патріархату, попри внутрішньоцерковну заангажованість, являє собою показовий приклад спроби легітимізувати моделі помісності й автокефалії через реконструкцію історичної спадкоємності та посилання на прецеденти давніх патріархів [4]. Аналітичні матеріали релігієзнавчих і правозахисних організацій, зокрема дослідження Інституту релігійної свободи, звертають увагу на кризові стани українського православ'я, показуючи, що канонічний устрій безпосередньо впливає на конфігурацію свободи совісті та релігійної безпеки [6; 20]. У цьому самому ряду перебувають тексти, де розглядаються останні рішення інших помісних Церков, як-от Румунської Право-

славної Церкви, і їхній потенційний вплив на все-православну систему [7].

Другий блок становить корпус джерел, пов'язаний із Константинопольським Патріархатом та офіційними актами, зокрема з томосом про автокефалію Православної Церкви України [5; 8]. Офіційні еклезіологічні аналізи ролі Константинополя як «Церкви-матері» українського православ'я підкреслюють, що канонічний устрій не може бути зрозумілий поза категоріями «першості честі» та «координаційного служіння» Вселенського Патріархату [5]. Томос 2019 р. фіксує низку важливих канонічних рішень: від визначення територіальних меж нової автокефальної Церкви до окреслення компетенцій її предстоятеля та Священного Синоду [8]. Для нашого дослідження ці документи важливі не лише як нормативні акти, а й як втілення певної моделі осмислення автокефалії в контексті сучасної міжправославної кризи.

Третій, надзвичайно розлогий блок становить західна (передусім французька, англійська та німецькомовна) література про автокефалію, моделі церковної організації та взаємини між національною державою і православною Церквою. Фундаментальний збірник «Autocéphalies: L'exercice de l'indépendance dans les Églises slaves orientales» пропонує багатомірне історико-політичне прочитання процесів набуття та реалізації автокефалії в слов'янських Церквах від IX до XXI ст., демонструючи, як гнучко канонічна традиція адаптувалася до змін державних кордонів, імперських трансформацій і національних рухів [9]. Монографія Н. Денисенка «The Orthodox Church in Ukraine: A Century of Separation» реконструює столітню історію розділення українського православ'я, показуючи, як різні моделі канонічного устрою співіснували, конкурували й взаємно делегітимували одна одну [10]. Новіша стаття цього самого автора про Православну Церкву України трактує її як «давнє немовля», поєднуючи мотив історичної глибини з мотивом інституційної новизни [11].

До цієї самої групи належить низка студій, що безпосередньо аналізують концепцію автокефалії та моделі регіональної Цер-

кви. Д. Гейт-Штаде пропонує вийти «за межі» класичного уявлення про автокефалію, досліджуючи різні моделі регіональної Церкви в канонічній традиції та звертаючи увагу на напруження між соборністю й інституційною автономією: «По-перше, слід визнати роль, яку відігравали світські правителі та уряди у формуванні регіональних Церков, і те, що православна канонічна традиція історично не пропонує моделі створення незалежної регіональної Церкви за умов повного відокремлення Церкви від держави» [12, с. 432]. Д. Калканджева, своєю чергою, наголошує на ролі цивільної влади як одного з ключових чинників формування автокефалій, що дає можливість побачити канонічний устрій як продукт складної взаємодії церковних і державних агентів [13]. Стаття К. Кучари просліджує шлях до автокефалії Церкви в Україні крізь призму відносин із Вселенським Патріархатом, наочно демонструючи, як історичні прецеденти та канонічні аргументи переплітаються з геополітичними векторами [15]. Розвідка А. Кобетяк і О. Чаплінської зосереджена на канонічних принципах автокефальної системи Церкви у візантійському адміністративному контексті, що є особливо важливим для реконструкції «класичних» моделей церковної організації [14].

В окремих, четвертий блок можна виокремити праці, які, не будучи безпосередньо присвяченими українській чи якійсь конкретній Церкві, однак пропонують важливі концептуальні рамки для осмислення канонічного устрою. Д. Патру аналізує «думання порядком» (Ordnungdenken) у християнсько-православному просторі, вказуючи на те, як поєднання національного, релігійного та політичного чинників формує специфічні моделі публічного дискурсу Церкви [18]. В. Макрідіс розглядає новий соціальний документ Православної Церкви, показуючи, яким чином офіційні тексти фіксують трансформацію поглядів на взаємини Церкви й суспільства, а отже – і на форми церковної організації: «На відміну від західних християнських Церков, православні традиційно виявляли стриманість щодо того, щоб офіційно і систематично висловлювати та поширювати свої позиції з соціальних питань» [16, с. 387].

Р. Перша досліджує рецепцію й відмову від рішень Святого і Великого Собору, що дає змогу побачити, як канонічна традиція функціонує в режимі постійних випробувань на «прийнятність» та «дієвість» [19].

Нарешті, важливим орієнтиром для нашого дослідження є сучасні грецькі підручники з канонічного права, зокрема фундаментальна праця Г. Папатома, яка подає розгорнуту теорію канонічної «економії» та практики, а також вводить читача у складну структуру канонічних норм і прецедентів [17]. У поєднанні з аналітичними та стратегічними оглядами українських авторів про автокефалію в національному й «глокальному» контекстах [20] цей корпус джерел дає змогу побачити не лише історію окремих Церков, а й певні інваріанти канонічного устрою, які повторюються у різних просторово-часових конфігураціях.

Попри очевидну багатство літератури, окреслені напрями залишають низку проблем недостатньо опрацьованими. По-перше, порівняльний вимір, хоча й присутній у низці студій, зазвичай обмежується двома-трьома кейсами, тоді як системне зіставлення моделей канонічного устрою кількох Православних Церков у перспективі їх історичного становлення та сучасної взаємодії поки що бракує [9; 12; 13; 18]. По-друге, недостатньо інтегрованими виглядають результати історико-канонічних досліджень і сучасних аналітичних звітів, що стосуються кризових ситуацій у православ'ї, хоча саме їхній синтез дозволив би провести чіткішу межу між нормою та практикою канонічного устрою [1; 6; 7; 19; 20]. Саме на подолання цих лакун спрямоване означене дослідження.

Мета і завдання дослідження. Мета запропонованого дослідження – реконструювати структурні інваріанти канонічного устрою Православних Церков, виокремити й описати основні моделі його інституційної реалізації (зокрема імперську, національно-державну, діаспорну/глокальну), а також з'ясувати, яким чином у цих моделях поєднуються принципи територіальності, соборності та певної форми першості. У цьому контексті стаття переслідує, з одного боку, показати український церковний простір як показовий

приклад пізньомодерних трансформацій канонічного устрою, а з іншого – окреслити методологічні рамки для подальшої рефлексії над всеправославним порядком у світлі сучасних політичних, правових та еклезіологічних викликів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

– уперше здійснено систематичну типологізацію моделей канонічного устрою Православних Церков (імперської, національно-державної та діаспорної/глокальної) на основі єдиного набору структурних інваріантів – територіальності, соборності та першості;

– удосконалено розуміння механізмів формування автокефалій як результату взаємодії трьох сил: внутрішньоцерковного прагнення до самостійності, політичних стратегій держави та логіки міжправославних відносин;

– уточнено характер асиметрії між нормативним виміром канонічного устрою та реальною конфігурацією юрисдикцій на прикладі українського церковного простору, де категорії «канонічності»/«неканонічності» перетворюються на елемент ширшого дискурсу легітимності;

– дістало подальшого розвитку осмислення герменевтичного потенціалу канонічної традиції, зокрема категорій «економії», «рецепції» та «контекстуального застосування» канонів як інструментів поєднання історичної тягlosti з відповідями на виклики прав людини та релігійної свободи;

– запропоновано концептуальне бачення канонічного устрою як динамічної мережі взаємодії інститутів, текстів і практик, що дозволяє подолати як нормативістський редукціонізм, так і зведення еклезіології до політичної доцільності.

Виклад основного матеріалу. Отримані результати насамперед дають можливість окреслити певні «інваріанти» канонічного устрою, що проступають крізь історичну й географічну різноманітність Православних Церков. Аналіз корпусу джерел та літератури дає підстави стверджувати, що попри відмінності політичних контекстів і національних проєктів, майже всюди повторюється комбі-

нація кількох базових засад: територіальності та юрисдикційної цілісності, соборності як форми участі єпископату й мирян у прийнятті рішень, а також певної форми «першості» – честі, координування або апеляційної інстанції – на всеправославному рівні [9; 12; 14; 17; 18]. Той факт, що ці засади по-різному інституціалізуються у візантійській імперській моделі, у національно-державних конструкціях XIX–XX ст. та в пізньомодерних «діаспорних» структурах засвідчує не так їхню слабкість, як гнучкість канонічної традиції, здатної адаптуватися, не втрачаючи внутрішнього стрижня.

Більш деталізований порівняльно-канонічний аналіз дав змогу виокремити кілька типових моделей канонічного устрою, що історично змінюють одна одну або співіснують у різних регіонах. По-перше, умовно «імперська» модель, добре простежувана у візантійському контексті, передбачає тісне переплетення адміністративно-територіального поділу держави зі структурою церковних провінцій, де статус митрополій і патріархатів віддзеркалює політичну ієрархію [14; 17]. «Починаючи ще з Візантійської імперії, державна влада нав'язувала власний принцип адміністративного поділу та управлінські методи» [14, с. 30]. По-друге, «національно-державна» модель, описана як у фундаментальних збірниках про автокефалії, так і в спеціальних дослідженнях західних авторів, буде канонічний устрій навколо ідеї нації як первинної одиниці церковної організації, що особливо наочно виявляється у слов'янських автокефаліях XIX–XX ст. [9; 10; 13; 15; 18]. По-третє, «діаспорна» або «глокальна» модель постає там, де традиційні кордони канонічних територій розмиваються через міграційні процеси, а юрисдикції різних Церков взаємно перетинаються у великих глобальних центрах, породжуючи складні конфігурації співіснування та конкуренції [11; 12; 18; 19].

З одного боку, ці моделі залишаються глибоко вкоріненими в історичні матриці, описані у працях з історії православ'я в Центральній-Східній Європі, а з іншого – саме сучасні конфлікти навколо автокефалій і канонічних територій змушують Церкви переосмислювати їхні межі. Дослідження показало, що формування

автокефалій майже завжди є результатом складної взаємодії принаймні трьох сил: внутрішнього церковного прагнення до інституційної самостійності, політичних стратегій держави та логіки всеправославних відносин, в яких ключову роль відіграють патріархати з історичним статусом «Церкви-матері» [9; 12; 13; 15; 18; 19]. Особливо промовистими в цьому сенсі виявилися дослідження, що показують, як цивільна влада прямо або опосередковано впливає на канонічні рішення, будучи фактичним «ко-творцем» автокефалій [13; 18].

Український випадок, детально реконструйований у низці праць, виразно демонструє, що надання Томосу про автокефалію Православній Церкві України у 2019 р. не лише стало актом кодифікації нової конфігурації канонічного устрою, а й гостро висвітлило латентні напруження в системі всеправославного порядку, актуалізувавши питання про межі компетенцій: «... не може ставити єпископів чи засновувати парафії за межами держави» [8] Константинопольського Престолу в діаспорі та про конкуренцію юрисдикцій, у межах якої різні церковні центри історично претендували на ті самі простори, які вважали своєю «канонічною територією» [5; 8].

При зіставленні нормативного виміру канонічного устрою з емпіричними даними про кризові стани українського православ'я стає очевидною глибока асиметрія між «ідеальною» моделлю та реальною конфігурацією юрисдикцій. Аналітичні звіти та декларації, що фіксують конкуренцію кількох православних структур, перехід громад, напруження між церковною і національною ідентифікаціями, дають змогу побачити, як канонічні аргументи використовуються для легітимації дуже різних, а подекуди протилежних стратегій [1; 3; 4; 6; 7; 20]. Запропоноване дослідження показало, що у цій ситуації традиційні категорії «канонічності»/«не канонічності» перестають бути суто внутрішнім інструментом церковної дисципліни і перетворюються на елемент ширшого дискурсу про легітимність, який резонує у політичній та правозахисній площинах.

Окремий пласт результатів стосується герменевтики канонічної традиції. Аналіз сучасних соціальних документів, еклезіологічних послань та богословських текстів засвідчив, що Православні Церкви дедалі частіше змушені тлумачити власні канонічні структури мовою прав людини, релігійної свободи та демократичного врядування [16; 17; 19]. З одного боку, це відкриває простір для більш рефлексивного ставлення до категорій «першості», «соборності», «канонічної території», а з іншого – створює ризик певної «юридизації» еклезіології, коли богословські мотиви підміняються адміністративно-правовими міркуваннями.

Як слушно зазначає Р. Перша, «Наявні реакції – і на підтримку, і на відкинення – певних богословських тверджень у документах є необхідними для сучасної богословської дискусії, будучи умовою здійснення віри та реального богословського діалогу між тими, хто має різні позиції, але лише тоді, коли вони відбуваються всередині Церкви, а не через розкольницькі настанови – шляхом припинення поминання і євхаристійного спілкування з єпископами та з усією Церквою» [19, с. 47]. Утім, як засвідчує аналіз грецьких підручників з канонічного права та західних студій, саме там, де Церкви послідовно працюють з категоріями «економії», «рецепції», «контекстуального застосування» канонів, з'являється можливість не лише зберігати історичну тяглість, а й творити адекватні відповіді на нові виклики [12; 16; 17; 18].

Нарешті, зіставлення різних кейсів – від візантійської адміністративної структури до міжвоєнної історії Румунської Православної Церкви й сучасної української ситуації – дає можливість запропонувати концептуальне бачення канонічного устрою як динамічної мережі взаємодії інститутів, текстів та практик. З одного боку, ця мережа спирається на відносно стабільні «вузли» – патріархати, автокефальні Церкви, собори, томоси, а з іншого – постійно переплітається з політичними, культурними та геополітичними векторами, що надають канонічним рішенням додаткових значень [9; 14; 18; 19]. У цьому сенсі особливості канонічного устрою окремих Православних Церков постають не як аномалії чи відхилення від

абстрактної «норми», а як конкретні конфігурації, в яких універсальні принципи православної традиції зустрічаються з неповторними історичними обставинами.

Висновки. Підсумовуючи здобуті результати, доходимо висновку, що канонічний устрій для Православних Церков є не просто адміністративною рамкою, а одним із тих вимірів, через які кожна з них переживає й усвідомлює власну історичну ідентичність, – і саме тому він так гостро відгукується на будь-які політичні та культурні зрушення. Відтворення історичних форм цього устрою засвідчило, що за всієї розмаїтості конкретних моделей – імперських, національно-державних, діаспорних – у їх основі лежить порівняно стійке ядро канонічної традиції, яке тримається на принципах територіальності, соборності та певного розуміння «першості». Ці принципи, з одного боку, забезпечують тяглість церковного життя незалежно від того, яку інституційну форму вони набирають у той чи той період; а з іншого – саме навколо них спалахують найзапекліші суперечки, щойно різні церковні та позацерковні сили починають вкладати в них відмінний зміст.

Вселенська Церква складається з окремих помісних Церков, котрі, своєю чергою, діляться на автокефальні та автономні церкви, екзархати, митрополічі округи. Така структура Церкви склалася протягом перших століть її історії, і з того часу в основі своїй вона залишається незмінною. Адміністративний поділ Церкви будується на територіальному, а не національному принципі. У своєму територіальному розмежуванні помісні Церкви зважають на політико-адміністративний поділ, на державні й адміністративні кордони. Нині існує п'ятнадцять автокефальних церков: дев'ять патріархатів, дві архієпископії та чотири митрополії. Охридська архієпископія (або як її ще називають Македонська православна церква), хоч і перебуває у евхаристійному спілкуванні з більшістю православних помісних церков, але її канонічний статус не врегульований остаточно.

Територіальне начало в розмежуванні церковної юрисдикції допускає і винятки, які за суттю своєю у певному значенні аналогі-

чні поняттю екстериторіальності в міжнародному праві – ставропігії. Найсерйозніший відступ від територіального начала в розмежуванні церковної юрисдикції – діаспора.

Самостійність автокефальних Церков має, звичайно, обмежений характер, виявляючись тільки щодо інших помісних Церков, але аж ніяк не Вселенської Церкви, частиною якої вони є. Крім автокефальних, незалежних одна від одної Церков, існують ще Церкви автономні. Цей статус проміжний, перехідний, а тому в історії спостерігаються дві тенденції в долі автономних Церков: одні Церкви згодом доростають до автокефалії і зрештою одержують її, інші ж втрачають автономію, перетворюючись на звичайні митрополичі округи чи єпархії. Нині диптихи знають три автономні Церкви: древню Синайську, перший і єдиний єпископ якої з титулом архієпископа Синайського, Фаранського та Раїфського отримує хіротонію від Патріарха Єрусалимського, а також Фінляндську Церкву, кіріархальною для якої нині є Константинопольський Патріархат, і, нарешті, автономну Православну Церкву в Японії: її мати – Російська Православна Церква.

Український досвід переконливо засвідчив, що питання канонічного устрою не можна розглядати як внутрішньоцерковну технічну проблему. Воно невідворотно виходить назовні, у простір національних проєктів, безпекових стратегій, прав людини й постколоніальних пошуків власної суб'єктності. Автокефалія, конфігурація юрисдикцій, визначення «канонічної території» і статус «Церкви-матері» виявляються не лише богословськими або канонічними категоріями, а й маркерами легітимності, які зчеплені з ширшими процесами державотворення, формування громадянського суспільства та переосмислення історичної пам'яті.

Важливим наслідком проведеного аналізу є усвідомлення того, що жодна з наявних моделей канонічного устрою не може бути механічно експортована чи абсолютизована як універсальний зразок. Імперська матриця, національно-державна логіка й діаспорні конфігурації несуть у собі як потенціал, так і ризики: вони здатні підтримувати церковну єдність, але здатні й легітимувати за-

мкненість, клерикальний націоналізм або вкорінені конфлікти юрисдикцій. Отже, перспективним напрямом подальших розвідок є пошук таких концептуальних рамок, у яких еклезіологічний вимір канонічного устрою – як простору соборного розрізнення – не розчинятиметься ані в адміністративній доцільності, ані в політичних інтересах.

Нарешті, запропоноване дослідження показало, що саме поєднання історико-канонічного аналізу з герменевтичною та порівняльною перспективами дає змогу побачити у канонічному устрої не застиглу «схему управління», а живу структуру, яка постійно переписується через рецепцію, критичне осмислення та творче застосування традиції. Подальші дослідження, на наше міркування, можуть і повинні розвивати цю ідею, заглиблюючись у локальні випадки, розширюючи таким чином коло джерел і водночас зберігаючи широке поле порівняння, без якого неможливо адекватно зрозуміти як особливості окремих Православних Церков, так і контури всеправославного порядку, що сьогодні перебуває у стані глибокої, але потенційно плідної трансформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войналович В. А. Сучасне українське православ'я: старі і нові виклики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2018. Вип. 3–4(95–96). С. 179–190.
2. Демедюк Ю. Г. Православна Церква в першій половині ХХ ст.: інституційний розвиток і канонічний статус: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020.
3. Драбинко О. Чому розкольніцькі угруповання в Україні називаються неканонічними: історико-канонічний аналіз. Вид. 3. Київ : Видавничий відділ Київської Митрополії УПЦ, 2017. 112 с.
4. Історико-канонічна декларація «Київський Патріархат – Помісна Українська Православна Церква». *Історія Церкви в Україні: хрестоматія*. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. С. 312–316. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstreams/481a7f2d-4163-4ea9-9ce5-950f2a9ff8f4/download> (дата звернення: 10.12.2025).

5. Константинопольський Патріархат: Церква-матір українського народу – еклезіологічний аналіз. *Релігійно-інформаційна служба України*. 27.01.2021. URL: https://risu.ua/konstantinopolskij-patriarhat-cerkva-matir-ukrayinskogo-narodu--ekleziologichnij-analiz_n115391 (дата звернення: 10.12.2025).
6. Кризовий стан в українському православ'ї: тенденції та сценарії розвитку. Аналітична доповідь. Київ : Інститут релігійної свободи, 11.11.2024. URL: <https://irs.in.ua/p/220> (дата звернення: 10.12.2025).
7. Рішення Румунської Православної Церкви як глобальна проблема вселенського православ'я. *Комісія у справі єдності Православної Церкви (KEUAPC)*. 10.03.2024. URL: <https://www.keuapc.org/2024/03/10/rishennia-rumunskoi-pravoslavnoi-tserkvy-iak-hlobalna-problema-vselenськоho-pravoslav-ia/> (дата звернення: 10.12.2025).
8. Томос про автокефалію Православної Церкви України від 5 січня 2019 р. Вселенський Патріархат. URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/tomos-pro-avtokefaliyu-pravoslavnoyi-tserkvy-ukrayiny> (дата звернення: 10.12.2025).
9. Blanchet M.-H., Gabriel F., Tatarenko L. (éd.). *Autocéphalies: L'exercice de l'indépendance dans les Églises slaves orientales (IXe–XXIe siècle)*. Rome : École française de Rome, 2021. 673 p. (Collection de l'École française de Rome; 572).
10. Denysenko N. E. *The Orthodox Church in Ukraine: A Century of Separation*. DeKalb : Northern Illinois University Press; Cornell University Press, 2018. 316 p.
11. Denysenko N. E. *The Orthodox Church of Ukraine: An Ancient Infant*. *Journal of Eastern Christian Studies*. 2022. Vol. 74, No. 3–4. P. 307–322. DOI: <https://doi.org/10.1163/17831520-20220019>
12. Heith-Stade D. *Beyond Autocephaly: Models of the Regional Church in the Canonical Tradition*. *Theologia*. 2024. Vol. 95, No. 1. P. 409–432.
13. Kalkandjewa D. *Autocephaly Reconsidered: Civil Authorities as Autocephaly-Making Factors*. *Religions*. 2024. Vol. 15, No. 12. Art. 1518. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel15121518>
14. Kobetyak A. R., Chaplinska O. V. *Canonical Principles of the Autocephalous System of the Ecumenical Church in the Administrative Structure of the Byzantine Empire*. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences*. 2020. No. 2(88). P. 30–40. DOI: [10.35433/Philosophical_Sciences.2\(88\).2020.30-40](https://doi.org/10.35433/Philosophical_Sciences.2(88).2020.30-40).

15. Kuczara K. Seeking a Path to Autocephaly for the Church in Ukraine. Relations with the Ecumenical Patriarchate (20th–21st Century). *Studia Środkowoeuropejskie i Balkanistyczne*. 2024. Vol. 33, No. 1. P. 139–158. DOI: <https://doi.org/10.4467/2543733XSSB.24.008.20032>
16. Makrides V. N. Le nouveau document social de l'Église orthodoxe: son orientation, son élaboration, son contexte et son importance. *Istina*. 2020. Vol. 65, No. 4. P. 387–413.
17. Paphthomas G. D. Κανονικό Δίκαιο. Εισαγωγή στην Κανονική Οικονομία. Προθεωρία της Κανονικής Πράξης. Αθήνα : Εκδόσεις Γρηγόρη, 2025. 648 σ.
18. Pătru M. Das Ordnungsdenken im christlich-orthodoxen Raum: Nation, Religion und Politik im öffentlichen Diskurs der Rumänisch-Orthodoxen Kirche Siebenbürgens in der Zwischenkriegszeit (1918–1940). Berlin : Peter Lang, 2022. 312 s. DOI: <https://doi.org/10.3726/B19759>
19. Perşa R. The Canonical Tradition of the Orthodox Church and the Holy and Great Council: Between Reception and Rejection. *Studia Theologica Orthodoxa*. 2017. No. 1. P. 39–72.
20. Tokman V. Ukrainian Autocephaly in National and Glocal Contexts. *Strategic Panorama*. 2023. No. 1. P. 47–58. DOI: <https://doi.org/10.53679/2616-9460.1.2023.05>

REFERENCES

- Voinalovych, V. A. (2018). Contemporary Ukrainian Orthodoxy: old and new challenges. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa (Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kurasa)*, 3-4(95-96), 179-190. [In Ukrainian].
- Demediuk, Yu. H. (2020). *The Orthodox Church in the first half of the 20th century: institutional development and canonical status*. Ph.D. Thesis, History of Ukraine (07.00.01). Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. [In Ukrainian].
- Drabyenko, O. (2017). *Why schismatic groups in Ukraine are called non-canonical: historical and canonical analysis*. Kyiv: Vydavnychi viddil Kyivskoi mytropolii UPTs. [In Ukrainian].
- Historical and canonical declaration “The Kyiv Patriarchate – Local Ukrainian Orthodox Church”. (2019). In *History of the Church in Ukraine: a textbook*. Sumy: Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, pp. 312–316.

Retrieved from <https://repository.sspu.edu.ua/bitstreams/481a7f2d-4163-4ea9-9ce5-950f2a9ff8f4/download> (Accessed 10 December 2025). [In Ukrainian].

The Ecumenical Patriarchate: the Mother Church of the Ukrainian people – ecclesiological analysis. (2021). *Religious Information Service of Ukraine*. Retrieved from https://risu.ua/konstantinopolskij-patriarhat-cerkva-matir-ukrayinskogo-narodu-ekleziologichnij-analiz_n115391 (Accessed 10 December 2025). [In Ukrainian].

Crisis state in Ukrainian Orthodoxy: trends and development scenarios. Analytical report. (2024). *Institute for Religious Freedom*. Retrieved from <https://irs.in.ua/p/220> (Accessed 10 December 2025). [In Ukrainian].

The decision of the Romanian Orthodox Church as a global problem of world Orthodoxy. (2024). *Commission on the Unity of the Orthodox Church (KEUAPC)*. Retrieved from <https://www.keuapc.org/2024/03/10/rishennia-rumunskoi-pravoslavnoi-tserkvy-ia-khlobalna-problema-vselenkoho-pravoslav-ia> (Accessed 10 December 2025). [In Ukrainian].

Tomos on the autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine of 5 January 2019. (2019). *Ecumenical Patriarchate*. Retrieved from <https://www.pomisna.info/uk/document-post/tomos-pro-avtokefaliyu-pravoslavnoyi-tserkvy-ukrayiny> (Accessed 10 December 2025). [In Ukrainian].

Blanchet, M.-H., Gabriel, F. & Tatarenko, L. (Eds.) (2021). *Autocéphalies: L'exercice de l'indépendance dans les Églises slaves orientales (IXe–XXIe siècle)*. Rome: École française de Rome.

Denysenko, N. E. (2018). *The Orthodox Church in Ukraine: A Century of Separation*. Northern Illinois University Press. DeKalb: Cornell University Press.

Denysenko, N. E. (2022). The Orthodox Church of Ukraine: An Ancient Infant. *Journal of Eastern Christian Studies*, 74(3-4), 307-322. DOI: <https://doi.org/10.1163/17831520-20220019>

Heith-Stade, D. (2024), “Beyond autocephaly: Models of the regional church in the canonical tradition”, *Theologia*, vol. 95, no. 1, pp. 409–432.

Kalkandjjeva, D. (2024), “Autocephaly reconsidered: Civil authorities as autocephaly-making factors”, *Religions*, vol. 15, no. 12, art. 1518, DOI: <https://doi.org/10.3390/rel15121518>

Kobetyak, A. R. & Chaplinska, O. V. (2020). Canonical principles of the autocephalous system of the Ecumenical Church in the administrative structure of the Byzantine Empire. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences*, 2(88), 30-40.

Kuczara, K. (2024). Seeking a path to autocephaly for the Church in Ukraine. Relations with the Ecumenical Patriarchate (20th–21st century). *Studia Środkowoeuropejskie i Balkanistyczne*, 33(1), 139-158. DOI: <https://doi.org/10.4467/2543733XSSB.24.008.20032>

Makrides, V. N. (2020). Le nouveau document social de l'Église orthodoxe: son orientation, son élaboration, son contexte et son importance. *Istina*, 65(4), 387-413.

Papathomas, G. D. (2025). *Kanoniko Dikaio. Eisagogi stin Kanoniki Oikonomia. Protheoria tis Kanonokis Praxis* [Canonical Law. Introduction to Canonical Economy. Pre-theory of Canonical Practice]. Athens: Ekdoseis Grigori. [In Greek].

Pätü, M. (2022). *Das Ordnungsdenken im christlich-orthodoxen Raum: Nation, Religion und Politik im öffentlichen Diskurs der Rumänisch-Orthodoxen Kirche Siebenbürgens in der Zwischenkriegszeit (1918–1940)*, Peter Lang. Berlin: Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums. DOI: <https://doi.org/10.3726/B19759>

Peřa, R. (2017). The canonical tradition of the Orthodox Church and the Holy and Great Council: Between reception and rejection. *Studia Theologica Orthodoxa*, 1, 39-72.

Tokman, V. (2023). Ukrainian autocephaly in national and glocal contexts. *Strategic Panorama*, 1, 47-58. DOI: <https://doi.org/10.53679/2616-9460.1.2023.05>

Стаття надійшла до видання / Received: 11.12.2025

Прийнято до друку після рецензування / Accepted: 30.01.2026

Опубліковано / Published: 31.03.2026